

CSONGRÁDY BÉLA:

RIMAY JÁNOS PÁLYAKÉPE

A magyar irodalomtörténet tanúsága szerint megynket nem sok jelentős író és költő vallhatta szülőföldjéül. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nincs kivél büszkélkednünk, hiszen többek között Madách Imre és Mikszáth Kálmán is nógrádiak voltak. Nem kell az irodalomban különösen jártasnak lenni ahhoz, hogy valaki „Az Ember tragédiájá”-nak, vagy még inkább a Jó palócok írójának nevét ismerje, hiszen mindketten, de különösen Mikszáth országszerte kedvelt írók. Vannak azonban olyan íróink és költőink is, akiknek neve az évszázadok folyamán csaknem teljesen feledésbe merült. Irodalomtörténeti összefoglalókban, vagy más hasonló jellegű művekben azonban gyakran találkozhatunk velük. Ezek közé tartozik Rimay János is, akit a XVI. század és a XVII. század elejének jelentősebb költői között emlegetnek. Erdemei nem vetekszenek Madách vagy Mikszáth érdemeivel, de ujszerű költészete megérdemli a figyelmet és az emlékező sorokat.

Rimay János élete a magyar történelemnek arra a szakaszára esik, amelyet minden vonatkozásban a sokszínűség, a változatosság jellemez. A mohácsi vész, majd pedig az ország három részre szakadásának következményei éreztetik hatásukat politikai, vallási és irodalmi síkon egyaránt. A kor legjellemzőbb vonásainak egyike, hogy ebben az időben indul meg az évszázadokig tartó küzdelem a Hasburg birodalom ellen.

A magyar irodalom is nagy fejlődésen ment keresztül a XVI. század folyamán. Az irodalmi használatban a magyar nyelv győzött, a humanista irodalom, a reformáció irodalma és az énekmondók hazafias költészete pedig

kiváló feltételeket teremtett első nagy klasszikusunk Balassi Bálint fellépéséhez és munkásságához. A kor művelődési viszonyait a felekezeti kettéosztottság jellemzi: élesen elkülönül egymástól a keleti protestáns és a nyugati katolikus iskolázás, irodalom, művelődés. A Hasburg-nemzeti ellentét egyúttal katolikus-protestáns ellentétként is jelentkezik. Az irodalomban is kellett, hogy tükrözze a nemzeti és protestáns érdekeknek ez az összefonódása. Ez azonban nem jelenti a világi irodalom fejlődésében elért eredmények visszahozását, sőt Balassi hatására a protestáns nemzeti irodalmat is átítatják a világi gondolatok, érzések. És, hogy Balassi Bálint milyen nagy hatással volt pályatársaira azt éppen Rimay János tevékenysége példázza leginkább.

Rimay 1569-ben született Alsó-Sz. regován egy Nógrád megyei evangélikus középnemesi családból. A Rimay név, mint egy nógrádi régi nemes birtokos családnak a neve nem ismeretlen történelmi forrásaink szerint és már a XIV. században találunk erre vonatkozó adatokat. A költő szüleinek vonatkozó teljes bizorsággal bíró adataink nincsenek, azt tudjuk, hogy anyja Madách leány, apja Rimay Gergely pedig Balassi Jánosnak, Balassi Bálint apjának a deákja volt. Nem tudjuk biztosan azt sem, hogy hol szerezte kitűnő humanista képzettségét. Valószínűnek látszik, hogy elsősorban kiváló házi nevelésben részesült. E nevelést látszik kiegészíteni az a tény, hogy a Balassiak környezetében nőtt fel és a tizenöt év korkülönbség ellenére barátja és költőtanítványa lett Balassi Bálintnak. Kapcsolatuk irodalomtörténeti jelentőséggel bír.

Ha a közöttük lévő viszonyról esik

szó, akkor többnyire Balassi hatását értik a nálánál fiatalabb kezdő költőre. Ez érthető, hiszen Rimay nagyon sokat köszönhet „mesterének.” Nemcsak a költői mesterség alapelemeit tanulta tőle, hanem hazaszeretét, mély humanista meggyőződését is. Emellett azonban kevés szó esik arról, hogy Balassi számára sem volt haszontalan Rimay barátsága. Rimay korán megtanulta Balassi ismertebb verseit és néha nyelvbéli javításokat is tett rajtuk, amelyeket Balassi szívesen fogadott. Rimay így ír erről: „része vagyok anynyiból az énekeknek én is, hogy tizenkét esztendő korombeli ítéletem is munkálkodott ezeknek némelikebe.”¹

A közöttük lévő személyes kapcsolat az elleniétes természetek vonzásán alapult, hiszen amíg Balassi szenvedélyes, harcias természetű volt, addig Rimayra már fiatal korában is a megfontolt-ság, a komolyság volt jellemző. Balassi hatása Rimay tevékenységében is megnyilvánul, hiszen minden bizony-nyal Balassit követi, amikor katonai szolgálatba lép és résztvesz a tizenöt-éves háborúban. Önkéntelenül is felvetődik ezek után a kérdés, hogy vajon mint ifjú költőt, Rimayt is lángalob-bantotta-e a harc élménye és követi-e abban is Balassit, hogy dicsőítő versekkel állít emléket a hadakozásnak. Nemmel kell felelnünk a feltett kérdésre, hiszen a tizenötéves háború keserves tapasztalatai, a nemzet kiszolgáltatottságának érzése Rimayban bána-tos, borongó hangulatot támasztanak. Ő már távol van Balassi újjongó harcvágyától, a vitézi élet nehézségeit gyönyörrel viselő jókedvtől. Ennek okát részben az általános politikai helyzetben kell keresnünk, amely miatt nehezen tud örömet és reményt találni a harcban. másrészt feltétlenül figyelembe kell vennünk Justus Lip-

siusnak az új-sztoikus filozófia meg-alapítójának hatását, akinek műveit Rimay már fiatal korában olvasta. E filozófia tanításainak lényege a békére való törekvés, a meglévő körülményekkel való megalkuvás alapján, ami az adott társadalmi osztályviszonyok konzerválását és a politikai ellentmondások elsimítását jelenti. Ennek a filozófiának a hatása látható már vitézi lírájában is. A legemlékezősebb az „Egy katona éneke” című költeménye, amelyet Balassi „Bcrivóknak való” c. verse alapján írt. A sok rokonvonás ellenére azonban lényeges különbség látható a két mű között. Rimaynál mindvégig annak a vitéznek az éneke hallatszík, aki isten kezében van és isten könyörül rajta. Valószínű, hogy ez a könyörület magára Rimayra a háború zavaraiiban talajt vesztett költő-re is vonatkozik. Vannak a versben szép sorok, megkapó kifejezések, de egészében messze mögötte marad Balassi lendületének, őszinte harcvágyá-nak.

Mint ismeretes, Balassi másik fő témája a szerelem volt. Rimay is megpróbálkozott pályája elején a szerelmi költészettel, de e témájú versei szintén elmaradnak a Balassi által képviselt színvonalról.

Mindezek ellenére nem mondhatjuk, hogy fiatal kora mentes volt minden lelkesedéstől, mert nemes cél hevíttette: méltó emléket akart állítani Balassi Bálint költői egyéniségének. Ott volt 1594 május 26-án Esztergom várában, ahol a haldokló Balassi arra kérte őt, hogy hőshöz és költőhöz méltó halálát énekelje meg. A hálás tanítvány ezt meg is tette.

Első nyomtatásban megjelent műve „Az nagyságos gyarmathi Balassa Bálintnak Esztergom alá való készületei”, amely Balassi életének utolsó esemé-

1. Ferenczi Zoltán: Rimay János Pp. 1911

nyeit foglalja mitológiai keretbe. Ez a vers azonban más szempontból is lényeges. Sajátságos formában szólal meg a nemzeti elkeseredés hangja: „itt Rimay mestere szájába adja, mint politikai testamentumot, s valóban elhisszük neki, hogy Balassi, bár politikai verseket nem írt, szóban sokszor elmondhatta kedves tanítványának, hogy az ő szerencsétlen egyéni sorsa az egész nemzeté:

*Olvad, mert mértéke
Nemzetemnek, fogy s apad
Böcsület, szerencse
Rá csak gyengén sem akad
Az mihez kapna is
S közi nagy volna is
Előle más elragad.*

*Sok bú éri gyöttri
Végtelen reménységét,
Titkos óhajttással
Kesergi szegénységét
S ez inkább kínozza,
Hogy ölben hordozza
Halálos ellenségét.*

Ezek az itt elsírt panaszok terebélyesednek ki Rimay lelkében a további évek folyamán.²

Több latin és magyar nyelvű prózai töredék is maradt fenn, amelyekben Rimay a rágalmazóktól védelmezi Balassit. Ilyen a kilencvenes évekre datálható latin nyelvű „Apológia”, melyben így ír Balasiról: „Ő volt az, aki engem, a dicséretért lángolót, azzal a reménnyel töltött el, hogy a vagyion vára nélkül is keletkezhet erény, melyet munkával és állhatatossággal elérni törekszünk és, hogy eléggé boldog az, aki lelki egyensúllyal, kitartással a

balszerencse valamennyi csapásán felelemelkedve még sós ízű sorsával is megelégedhet.”³ Ez az idézet kifejezi Rimay osztályának a középnemességnek az álláspontját, akiknek önálló szereplését a nagybirtokos osztály hatalma gátolta. Más oldalról, viszont ismét az új-sztoikus filozófiát magáévá tevő Rimay szólal meg, amely szerint, hogyha nem is élhetünk kedvünk szerint, legalább lelkünket keményítsük meg.

Rimay Balassi iránt érzett rajongása nyilvánul meg akkor is, amikor teljes kiadásban akarja közzétenni Balassi műveit. Ez a kiadás sajnos nem valósult meg és Balassi költeményeiből csak a vallásos énekek láttak napvilágot, Rimay istenes verseivel közös kiadásban. De reánk maradt a tervezett kötet előszava, amely a magyar irodalmi öntudat korai dokumentumának tekinthető. Balassit az antik és modern költészet legnagyobbjai Dante és Petrarca mellé állítja, s világos tudatossággal látja a reneszánsz és a reformáció műveltség újító jelentőségét, valamint a magyar nyelv rendkívüli haladását. Jellemző, hogy az előszóban Balassi katona volta menyire elhalványul. „Tanusítja ez, hogy a magyar reneszánsz XVI. századbeli harcok, vitézi eszményei már eltűnőben vannak. Rimaytól idegen már a heroikus szemlélet, s a tapasztalat is arra tanította, hogy a híres vitézek emléke hamar elmúlik és a halhatatlanságot jobban biztosítja az írás. De az új-sztoikus írók tudós arisztokratizmusa elvesztette már kapcsolatát az élet eleven áramával, s irodalomrajongásuknak, költői munkásságuknak menthetetlenül van valami mesterkéltséget, üvegházi jel-

2. Eckhardt Sándor: Rimay János összes művei! Bp. 1955.

3Vo.

lege.”⁴ Ezt a fejlődési vonalat futotta be — amint a továbbiakban látni fogjuk — magának Rimaynak sokatigérő költészete is.

Az elmondottak világosan illusztrálják, hogy Rimay legnagyobb élménye Balassi Bálint emberi és költői egyéniségének a hatása volt. A Balassival kapcsolatos művek és tervezetek kitűnően mutatják Rimay irodalmi munkásságának korszakos irodalmi jelentőségét. Tudatos erőfeszítéseket tesz magasrendű, szervezett irodalmi élet kialakítására, a köznyelv fölé emelkedő ékes magyar stílus megteremtésére, s Balassi munkásságát ragyogó példának szánja.

A hallhatatlan emlékü Balassi 1594-ben meghalt Esztergomnál, Rimay azonban még öt évig katonáskodott. 1599-ben szakít a katonai élettel és visszavonul Alsó-Sztrégovára. Láttá, hogy az előrehaladásnak, a közepes sorból való kiemelkedésnek a hadakozás az egyik legjobb útja, de nem érzett hozzá hivatást. Már-már úgy látszik, hogy lemond arról a tervéről, hogy a közéletben résztvegyen, a haza sorsának alakulása azonban döntő lépésre készíti. Felismerve a Habsburg-veszélyt, a protestánsokat fenyegető klérus mesterkedéseit, amikor Bocskai István szabadságharcos csapatai megszállják a Felvidéket Rimay is csatlakozik hozzájuk. Ezt a döntő lépést készíti elő a „Kiben kesreg a magyar nemzetnek romlásán” című verse, amely közvetlenül Bocskai felkelésének kirobbanása előtt íródott. Ez a költemény, amely az egész kuruc költészet őisének tekinthető, egy teljesen új költőt ismertet meg. Rimay e versében elsíratja a külső elnyomás és a belső bajok miatt sorvadó hazáját. „Megromlott” és „elfogyott” magyar népről

beszél és a vers a Habsburg-ellenes politikai líránk kezdetének tekinthető. Sokáig érezte is hatását a magyar költészetben. Főként az első sor kifejezései és az első versszak rímei (nép, szép, kép, ép) térnek vissza későbbi keseregő hangú hazafias verseinkben, sőt még a Rákóczi-nótában is felbukkannak.

Erre az időre tehetők vallásos versei is, amelyekben a vallásában megsértett, a katolikus hit erőszakos térítése ellen tiltakozó protestáns ember hangja szólal meg. Üdöztetésről, veszéylekről ír. Legjobb példa erre a „Tarts meg Uram engem” kezdetű vers. Ebben Rimay a katolikus főpapokból választott főtisztviselőket, tanácsosokat leplezi le. A költemény utolsó három versszaka az isteni bosszú bekövetkezését sürgeti.

Rimay a Bocskai-szabadságharcban fontos szerepet játszott, a fejedelem bizalmas kancelláriai titkára volt. Rövid időn belül 1605 vége felé elnyeri a tanácsosi, majd a kincstartói rangot, sőt a fejedelem intim ügyeinek kezelője is Ő lesz. Ebben a környezetben ahhoz a békepárthoz tartozott, mely a Habsburgok elleni következetes harc helyett, Béccsel való előnyös meg egyezést kereste. Ez az elv egyesítette Illésházy Istvánnal és Bocskai halála után Illésházy oldalán állt II. Mátyás szolgálatába. Legtöbbször Alsó-Sztrégován tartózkodott, de közben Illésházy mellett, mint Mátyás párthíve folyton tevékenykedett. 1608 elején Mátyás Illésházy ajánlatára Herberstein Ádám mellett Rimayt küldi Konstantinápolyba, mint a magyar rendek követét. Ez a követjárás egyrészt nem volt veszélytelen, mert a török udvar gyakran a követekkel nem a megszokott módon bánt el, másfelől pedig a török fő-

⁴Klámiczay Tibor: *Reneszánsz és barokk* 1961.

emberek ravaszsága nagy körültekintést és főként határozottságot kívánt. Jellemző, hogy erre a feladatra Mátyás megfelelőnek tartotta Rimayt. Különböző diplomáciai bonyodalmak miatt ez a küldetés igen hosszúra nyúlt, mert a Konstantinápolyból hazatérő Rimayt a budai pasa egészen 1609 őszéig tusz-ként visszatartotta. Kiszabadulván első feladata az volt, hogy saját ügyeit rendezze, hogy nősülését előkészítse és, hogy egyháza dolgaiban résztvegyen.

1616-ban megnősült. Ághy Orsolyát vette feleségül, akiről közelebbi adataink nincsenek. Házasságkötésük után egy évre leányuk született, aki egyedül maradt életben, mert később született két fiuk hamar meghalt.

Illésházy halála után Thurzó Imre szolgálatában találjuk Rimayt, mint udvari és politikai viszonyokban jártas embert. Thurzóval együtt elkeseredéssel szemlélik a protestánsok visszaszorítását. Csatlakoznak Bethlen Gáborhoz, annak első függetlenségi harca alkalmából. Bethlen, mint tapasztalt diplomatát, fontos megbizatással ismét követségbe küldi Rimayt a szultánhoz. Ez volt azonban utolsó politikai szereplése. Mikorra az újabb követségből hazatér, Bethlen első háborúja már végétér, az ismételt katonai akciók elől pedig Rimay már elzárkózik, megmarad a császár hűségén követve ezzel osztálya a középnemesség megalkuvó magatartását.

Utolsó éveiben visszavonultan él alsó-sztrégovai birtokán, sokat foglalkozik irodalommal. Ekkor már országosan ismert költő, aki levelezésben áll az irodalom iránt érdeklődő főurakkal és kapcsolatot épít ki a Pázmány körül tömörülő katolikus irodalmi körökkel.

Sokan biztatják versei kinyomtatására, de erre csak halála után kerül sor. „Már Balassi Bálint kiváló költőnek tartotta Rimayt és azt jósolta neki, hogy a megkezdett irányban halad, s gyakorolja magát, nemcsak, hogy elérje őt, hanem meg is haladja. De Rimayt sem Balassi dicséréte, sem mások magasztalása nem bírta arra, hogy munkáit összeszedje és kiadja.”⁵ 1631 decemberében halt meg, Alsó-Sztrégován az evangélikus templom sírboltjában temették el.

Költészetében a Bocskai előtti évek jelentik a csúcspontot, de feltétlenül meg kell említenünk a sztrégovai magány éveinek irodalmi termését is, hiszen a már többször említett új-sztoikus filozófia ekkor teljeseedik ki művészetében. A magány arra készíti, hogy számot vetve eddigi életével, filozófiai, vallásos elmélkedéseket és bölcsekedő verseket írogasson. Megteremti a magyar irodalomban a bölcsekedés líráját. Ezeknek a műveknek a nagy része a magyar udvariság légkörében mozog. Ilyen a „*Sibi canit et musis*” című verse, amely az erényes élet, valamint az udvari rossz szokások állandó szembeállításának retorikus elvén épül fel. Ebbe a kategóriába sorolhatjuk a „*Laus Mediocratis*” című költeményét is, melyben a cselekvéstől visszahúzó ember megalkuvó magatartása jut kifejezésre. Miként ő maga, aki élete derekán mindég a politikai élet centrumában mozgott, s élete végére a nógrádi falusi kúriába szorult, s legfeljebb megyegyűléseken szónokolhatott, aképpen költészete is összehúzó, költői világa is egyre inkább bezárult.⁶

Rimay nemcsak költeményeket, ha-

⁵ Váczai János: Rimay János E. gy. Phil. Közl. 1905.

⁶ Kltámiczay Tibor i. m.

nem prózát is írt, de prózája nem bírclyan jelentőséggel, mint költészete. Egyes levelei, naplórészletei, követi jelentései azonban nem érdektelenek irodalmi szempontból. Azt mondhatjuk, hogy a prózában nyilvánul meg legtisztábban a mesterkedés tudatos műelve. A körmondatok, a túldíszítés gyakorta az érthetlenség határát súroikják. Ezáltal a barokk próza kezdeti képviselőjének is tekinthetjük. Prózájának jelentősége a modorosságtól és a mesterkéeltségtől eltekintve nyelvének gazdagságában van.

A források közül, amelyek Rimay költészetére hatottak három emelkedik ki: Balassi, Ovídius és a népköltészet. A forrásokra utaló nyomok azonban nem mindég mutatkoznak tisztán, hanem igen gyakran egymásba olvadva. Ovídius a római irodalom azon fő alakjai közé tartozik, kiknek művei nagyon korán megnyerték költészetünk úttörőinek tetszését. Képzeletének gazdagsága, tárgyainak változatossága Rimayt is megragadta és sokat tanult belőlük. A népköltészetből egy-egy találó hasonlatot igyekezett műveiben hasz-

nosítani. Balassi hatásáról már esett szó.

Befejezésül azt az újat szeretném megjelölni, melyet Rimay fellépése hozott a magyar irodalomba. *Költői újszerűsége leginkább a forma terén és versei stílusában jelentkezik. Meglepően gazdag, gyakran a bizarr újszerűséget kereső költői nyelvet alakított ki, tele meghökkentő képekkel. A kialakuló világi költészet folytatója, akinek lírájából a hanyatló reneszánsz manierista izlését ismerhetjük meg, ennek költői téren Rimay a legszínvonalasabb képviselője Magyarországon.*⁷ Életpályája híven követi az akkori magyar nemesség általános útját. Részese osztálya hibájának, de emberséges gondolkodásával, nemes humanista felfogásával és nem utolsó sorban a század eleji szabadságharcokban való résztvételével magasan kiemelkedik belőle. Költészetének jelentőségét bizonyítja az a tény is, hogy nemrégén, 1955-ben adta ki Eckhardt Sándor Rimay összes műveit, amely méltó megbecsülését jelenti az „elfelejtett” nógrádi költő művészetének.

⁷Klamičzay—Szander—Szabolcsi: Kis magyar irodalomtörténet Bp. 1961.